
*А.Я.Сенченко,
кандидат філософських наук,
доцент УІПА*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНУ ДУХОВНОСТІ ТА ВТІЛЕННЯ ЇЇ В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Будь-які великі зміни, зокрема у способі життєбуття, як доведено історією, спочатку здаються неймовірними. Проте починати треба. Е.Фромм зазначав: «Ми не можемо просто чекати подій і втрачати час, якщо ми негайно не почнемо... проведення необхідних реформ, ми можемо безповоротно втратити свій шанс. Поки що є надія, оскільки існує реальна можливість... зробити суспільство гуманізованим» [1, 244].

Історія не рухається вперед прямолінійно, але, якщо її штовхають широкі верства суспільства, умілі та рішучі лідери, вона все ж іде вперед. Ми маємо досягти розуміння того, що успіх сучасних реформ залежить від їх відповідності глобальній меті загального тону суспільства. Якісно нове, гуманне, демократичне, духовне обличчя суспільства – головна мета, ідеал української держави.

Модернізація суспільства не передбачає, а вимагає, передусім, самовіддачі. Власне, аби уникнути сповзання в прірву історичного небуття, необхідно бути відкритими для світу, а не духовно втраченим народом в абераціях чужих відображень. Зрозуміло, що потрібно сконцентрувати теоретичні зусилля на формуванні духовного ідеалу сучасності. В цьому ідеалі розум набуває стійких уявлень про реальність, які він розкриває в своїй практичній, узгодженій різними суб'єктами культурної творчості в єдину структуру діяльності, дії, а формує духовно-матеріальне тіло нової, спільної для всього суспільства культури.

Духовність вносить «людський вимір» у всі сфери життя суспільства. Тому, безумовно, проблема її зростання набирала сьогодні надзвичайної актуальності. І це закономірно, бо суспільство, яке розглядає людину не як засіб, а як самоціль історичного розвитку, може бути стурбованим станом людської духовності взагалі, визнавати її наявність як щось дуже особливе і, разом з тим, суспільно значиме.

Цілком зрозуміло, що проблема духовності потребує багато-

планового дослідження. Треба зазначити, що існує досить широке коло науковців, які приділяють велику увагу її вирішенню. Найбільш відомими, в яких дано глибинний філософський аналіз різноманітних аспектів проблеми духовності, можна вважати праці С.Б.Кримського, В.П.Андрущенка, М.І.Михальченка, В.Д.Ісаєва, Л.В.Губерського, В.І.Ярошовця, В.І.Дуденка, В.В.П'ятака, В.І.Степаненка та ін. Втім, незважаючи на інтенсивні дослідження, ще є багато невирішених частин цієї проблеми.

Мета даної статті – дослідити смисл і значення духовності в соціокультурному життєдіянні суспільства і людини, визначити критерії і чинники її розвитку, зосередити увагу на необхідності розробки нової «духовної концепції» і стратегії та проектів втілення її в реальність, відзначити, що саме духовність формує людину нової формації.

Людина – самостійна особистість, «мікрокосм» з неповторним внутрішнім світом. Духовність – це життєво-людське, смислове буття. Вона є та формуюча сила, ентелехія, яка дає людині змогу організувати себе і влаштуватися у зовнішній світ. С.Б.Кримський визначив її як здатність перекладати універсум зовнішнього буття у внутрішній світ, завдяки якому «реалізується собіподібність людини, її свобода від жорстокої залежності перед ситуаціями, які постійно змінюються» [2, 57].

Водночас духовність є й сама людина або її центр, серцевина. Г.С.Сковорода інтерпретує людину не як «мислячу істоту» (гносеологічний суб'єкт), а як специфічного роду духовносердечне буття, екзистенцію, онтологічний суб'єкт у душі С.К'єркегора. Отже, космологія духовності будь-коли антропоморфна. Вона, за визначенням, є постійним виходом людини за власні межі, на переростання себе-у-сьогоденні, тобто на «трансцендування» (Ж.П.Сартр). Духовність є внутрішній імпульс і раціонально-чуттєво-вольові сили її в своїй творчо-конструктивній реалізаційній можливості, спрямованій на трансформування, зміни і удосконалення як внутрішніх інтенцій особистості, так і зовнішніх обставин. Духовність – це результат потужної інтелектуально-вольової дії, постійне з-до-буття сенсу людського існування і цілісності власного Я.

Духовність має властивість не замикатися в собі та на себе, навпаки, для неї властиві вплив і постійне розширення простору духовної взаємодії. Наміри вимовитися, «опредметитися» і, тим

самим, звільнитися від величезної духовної енергії дає можливість порівняти духовність з джерелом випромінювання і постійної генерації енергії. Періоди накопичення духовної енергії шляхом кількісного її поповнення чергуються з її впливом. Це – необхідний процес, своєрідний внутрішній механізм роботи духу.

Зростання духовності в життєбутті людини обов'язкове, його слід розглядати як прагнення до духовності. Бо духовність – це і мета, і ідеал людського і в житті, і в творчості, і в мистецтві, і втілення усього цього в життя. Саме в основі духовності людини є прагнення її особистості до самовдосконалення як явища, по-перше, генетично запрограмованого, по-друге – соціально зумовленого і такого, що проявляється в творчому позитивному творінні, по-третє – яке відповідає онтологічній істинності людини та її буттю.

Слід мати на увазі, що духовність є виключно внутрішньою даністю персоналістично конкретно прописаною. Набута в людському існуванні, духовність є синтез, «сплав» найрізноманітніших «пластів» духовного світу. Вона включає до свого складу свідомість, розум, почуття, віру, емоції, волевиявлення, світоглядне знання, спосіб мислення, здобуті знання, світогляд, світоглядну культуру тощо. Духовність – абсолютна цінність, позбавлена всілякої містики, універсальна творча енергія, що реально існує, узагальнений смисл, який обов'язково конкретизує спрямованість активності. В такій онтологічній іпостасі духовність утримує буття людини як дійсність, до того ж у її «вищому вимірі», а також «ініціює процес натхнення (одухотворення) її реального існування, вважається як взаємодія суцього і можливого» [3, 69].

Суцще в духовності виступає як «можливе», можливе – як «суцще». Міра адекватності їх одного до одного свідчить про істинність духовності. Інтеграція цих компонентів визначає онтологічну насиченість процесу духовного самовизначення, який значною мірою є підсумком вибору можливих моделей буття або закономірним результатом екзистенціальних роздумів і трансцендентальних сходжень, пов'язаних з осмисленням людиною свого буття.

Духовність може бути «порожня» з конкретно-прагматичної точки зору, але не з погляду розширення і поглиблення її в людському бутті, в життєдіянні людини. При цьому, звичайно, можна вести мову про змістову наповненість духовності, про її розвиненість. Розвиток її залежить від того, на яку духовну культуру вона спирається,

що в ній «схоплено» з глибинних і динамічних пластів у культурному процесі. Чим ґрунтовнішою і розвиненішою є духовність, тим активнішу діяльність з досягнення неймовірних (з погляду «тверезого глузду», чи відпрацьованої холодної логіки) результатів вона здатна стимулювати. Власне, позитивність її завжди розгортається в конструктивній творчій тенденції, а конструктивність – в абсолютній позитивності.

Духовність проявляється, починає втілюватися, «виплескуватися» та, безперечно, вдосконалюватися безпосередньо в процесі взаємодії. Глибина, експресивність, енергійність, експансивність, могутність, багатогранність її проявів залежить, власне, значною мірою від умов здійснення взаємодії – усвідомлення суб'єктивним фактором міри і необхідності проявів духовності та від відповідних намірів зовнішніх факторів. У процесі взаємодії актуалізуються істинні риси духовності і виявляється заряд її духовних цінностей, потенційно готовий до того, аби втілитися у вчинках, справах і стосунках людини.

Під час взаємодії постає як надзвичайно важливе питання про її принципи і механізм. Саме в цьому процесі відбуваються духовне збагачення, оновлення та духовне становлення особистості, яке є процесом «формування у людини пріоритету життя Духу над життям тіла» (А.Коваль), а, отже, проявом і розвитком саме людського начала в людині.

Зауважимо, що в цьому твердженні головним принципом взаємодії та здійснення його механізму виступає принцип пріоритету життя Духу, тобто пріоритету людського начала в людині над життям її тіла. Власне, людина реалізує себе в суспільстві через прояви своїх найкращих рис – людського начала в собі. На думку М.Гайдеггера, саме в сутності людини лежить її людяність. Тому людина як суб'єкт духовності істинна тією мірою, якою її існування адекватне її сутності.

Трагедія людини, так само «я» і «величі» – в здатності творити безкінечно, бо сама вона – «прийдешня із завжди і виходячи скрізь» (А.Рембо). Духовність – «енергетичний блок» людської суб'єктивності, «сплав» свідомого і несвідомого, інтуїтивного і розумного, моральний пласт народу. «Духовність не може бути виведена тільки із соціальних відносин, бо вона виходить за межі соціуму і має тенденцію до безкінечності, зверхмірності» [4, 209]. Як внутрішнє прагнення до трансцендентальних цінностей, вона утворює

найбільш адекватний простір інтенсивного буття індивідуальності, її культури. Вона проявляє себе не як діяльність, а як оцінювання її та себе в ній. «Завдяки духовності людина здатна вийти за межі вузького кола індивідуального буття, знайти шлях до надособистісного, відчути свою причетність до всезагального» [5, 95]. Саме завдяки цьому виходові довколишнє середовище олюднюється, перетворюється, стає гармонічнішим.

Духовність створює окремий вимір людського існування, а саме: містить у собі життя людини в його смисловій та змістовій орієнтації на свою онтологічну істинність. Щоправда, найчастіше вона протиставляється надмірній «матеріалізації» життєвих явищ і процесів. Але духовність – явище автономне, самодіюче та самоцінне. Та якщо йдеться про якесь порівняння, то вона різноманітна та антагоністична бездуховності, безпам'ятству, егоїзму, злу, безкультур'ю, безцільності існування, соціальній індиферентності, прагматизму та ін.

Зрозуміло, що антиподом духовності є бездуховність. Точніше кажучи, абсолютної бездуховності (в розумінні цілковитої відсутності у людини духовного життя) бути не може. Під бездуховністю звичайно мають на увазі спрямованість людини на досягнення матеріальних благ з повним нехтуванням значення благ духовних. Тому «речизм» розглядається як синонім бездуховності. Проте остання надто багатоліка, щоб зводити її до речизму. До речі, будучи антигуманістичною, бездуховність міцно пов'язана з ігноруванням традицій минулого, соціальної пам'яті, цінностей національної культури і мови. Нежиттєдієвість її завжди пов'язана з розладом принципів, структур мислення та поведінки, з втратою моральними принципами своєї дієвості та загальнозначимості. Безперечно, бездуховність – соціальне зло, яке треба викоринювати з життя всіма засобами освіти, виховання і культури.

Духовність – це загальновизначена цінність, яка формує дії сил і начал, що «лежать в глибині людського ества» (С.Л.Франкл). Якщо бездуховність не тягне за собою спів-буття зі світом, але призводить до втрати себе в ньому, то духовність відкриває перспективу, її висота мобілізує сили, загартовує волю, характер. Духовність: 1) концентрує творчу діяльність людини; 2) інтегрує в одно ціле три найважливіші прояви людського інтелекту: знання, почуття (емоції) та волю; 3) внутрішньо самодисциплінує, самоорієнтує людину та її творчі можливості щодо соціуму; 4) орієнтує соціальну й міжособистісну активність

суб'єкта, його ціннісний світ; 5) забезпечує цілісність позитивної діяльності; 6) узагальнює історію людини і суспільства через співвідношення «суспільство – духовність – суб'єкт» та ін.

Особистість є «жива і вічна лабораторія духовної творчості» (Ф.Франк). Але рідко буває, коли у людини усі елементи духовності, усі духовні риси розвинуті однаково. Тільки серед геніальних, великих за розумом і діями особистостей усі духовні риси проявляються більш-менш достатньо, прогресивно та багато. Саме своїм проникненням у надра людської душі, людського духу вразив Захід Ф.Достоевський.

Звісна річ, що у світі багато людей розумних, освічених, культурних, гуманних, високоморальних, тобто духовно розвинутих або з високою духовністю, до яких можна застосовувати поняття «духовно багата людина». Ці слова завжди підкреслюють високий рівень духовного розвитку особистості. Під ними ми розуміємо: по-перше – розвинутий моральний стан людини; по-друге – її високу культуру та цивілізованість у широкому розумінні цього слова; по-третє – її освіченість, ерудицію, знання наук, передусім гуманітарну підготовку.

Духовність як система може включати як буденну, так і наукову свідомість. При цьому висока наукова, теоретична підготовка особистості підвищує її духовність, робить її більш якісною. Відомо, що багато видатних вчених були і є особистостями гуманними, демократичними, високоморальними. (До цього треба додати, що висока духовність може бути властива й неписьменній людині, котра не має ніякої систематичної освіти.)

Доцільно зауважити, що термін «духовність» не має чітко окреслених меж. Багато чим він близький до терміна «духовне багатство», хоча багатство означає вже досягнутий рівень духовного розвитку людини, тоді як «духовність» пов'язана швидше зі спрямованістю особистості, її прагненням оволодіти духовними цінностями. Нерідко й сьогодні «духовність» особистості однобічно проголошується єдиним критерієм її розвитку, а досконалість розглядається як щось неважливе, другорядне.

Реально однобічне зведення розвитку особистості до її «духовності» пов'язане з явним недооцінюванням професійного розвитку людей, котрі займаються переважно фізичною працею, багатоміровою зневагою до цього виду діяльності. Але насправді фізична праця вимагає від людини певних властивостей – сили, спритності, жвавості, зосередженості, уваги, швидкої реакції та ін. На наше переконання,

перелічені якості будуть необхідні й тоді, коли фізична та розумова праця зіллються в одне органічне ціле. Навряд чи хтось візьме під сумнів, що і в наш час, і в найвіддаленішому майбутньому фізичний розвиток буде не менш потрібним людині, ніж розумовий, духовний.

Істинність особистого буття людини, як і суспільного, вимірюється мірою духовності. Якими ж є критерії духовності? Суть їх полягає в тому, що духовність, по-перше, має зафіксувати діяльнісний стан особистості; по-друге, як і всяке ідеальне, має свої внутрішні закони розвитку й функціонування; по-третє, має орієнтуватися на відродження і розвиток притаманних їй, по суті, гуманізму та людяності; по-четверте, становить «силу змін» у соціокультурному житті суспільства; по-п'яте, забезпечує продукування і репродукування людського в людині, можливостей її свідомо орієнтуватися в світі; по-шосте, спрямовує людину на виявлення ціннісно-сислової регуляції поведінки, дії; по-сьоме, звільняє суспільство від усього нелюдяного, розкріпачує творчі сили людини; по-восьме, є середовищем, яке реалізує в людині людське; по-дев'яте, є необхідною передумовою відродження, зміцнення й розвитку тих культурних цінностей, які підносять людину, очищують її помисли, прагнення та вчинки, її життєвий сенс.

У переломні, кризові періоди розвитку людства і виникнення нового культурного середовища завжди з'являється потреба в нових світоглядних орієнтирах та ціннісних установах, в осмисленні докорінних змін у соціальному бутті, як у матеріальних, так і в духовних сферах. На нашу думку, обездуховлення суспільства корелятивне його обезкультуренню. За змістом це – один і той самий процес. І тепер, коли шкодують за втратами духовності, культури, фактично мається на увазі продовження цього процесу. Бездуховна людина, безкультурне і бездуховне суспільство не означають, що люди вчиняють все більше дурниць, або, що «все погано». Навпаки, люди стають більш діловими і інтелектуальними (принаймні поки що). Живуть багатше, комфортніше, але більш механічно, втрачаючи здатність до співпереживання і любові, стають більш активними і функціональними, але відчуженими, анестезованими, втрачаючи, на жаль, почуття життя.

Суспільство, яке б воно не було, завжди прагне, щоб його громадяни були духовно багатими. Звичайно, важливими є й матеріальні (економічні) фактори. Проте було б несправедливо перебільшувати

роль економіки в розвитку духовності людини, керуючись тезою «які економічні умови життя – такий і характер мислення». Необхідним є перелом у суспільному ставленні до феномену духовності, усвідомлення того, що в низьку духовність упираються процеси власне політичного, економічного і культурного розвитку. Тож роль духовності в модернізації суспільства рівновелика ролі політики та економіки.

Необхідність реформ у сучасному українському суспільстві визначає нові вимоги до духовного відродження суспільного життя. На формування нової «духовної парадигми» впливатиме багато факторів. Гадаємо, найбільш значимими серед них є:

- стан і темпи розвитку матеріальної (економічної) бази духовної сфери;

- наявність обсягу ресурсів, що спрямовуються на життєзабезпечення усієї сфери культури;

- комплексне та системне використання досягнень науки і практики, започаткованих на розумінні цінності знань як для особи, так і для суспільства;

- знання закордонного досвіду відтворення духовних цінностей і принципів їх використання в практиці управління духовними процесами;

- здійснення системного аналізу духовного життя суспільства, не тільки підтримування на належному рівні духовних цінностей, традицій, а й їх збагачування, дальший розвиток;

- покінчити (і це, мабуть, головне) з принципом «залишкового» підходу до духовності;

- сфера духовності має стати найважливішою частиною суспільного життя, передумовою створення справді людяного суспільства;

- здійснення глибоких цивілізаційних перетворень у суспільстві, ключовою постаттю якого стане людина;

- здійснення глибоких змін в ціннісно-світоглядних шарах суспільної та індивідуальної свідомості.

Нова людина, за твердженням М.Бердяєва, може з'явитися лише за умов, коли індивіда розглядають як найвищу цінність, «якщо людина має вимір глибини, якщо вона є духовною істотою» [6, 137]. В ідеалі це буде вільна, критично мисляча людина з парадоксально стійким, «вистражданим» світоглядом. Сфера духовності має стати не якоюсь другорядною, а найважливішою часткою життя сучасного українського суспільства. За М. Реріхом, передусім саме про

духовність, культуру треба думати в усі часи життя, і навіть в найважчі. «За всіх умов треба зберігати те, чим живе дух людства» [7, 321].

Враховуючи вищесказане, сформулюємо свої висновки.

1. Прогресивні зміни в Україні можливі лише на основі повернення до духовного та морального єднання суспільства, до тих духовно-етичних започаткувань, які закладено в історичній пам'яті народу, в динаміці його самовизначення. Адже духовна культура – найбільша духовна потуга, котра поки що є в Україні, їй не буде місця, якщо відбудуватиметься культурна криза суспільства.

2. Те, чим керується суспільство в своїх діях, виражає його сутність: якщо сповідуються гуманістичні цінності, то цілі й засоби їх досягнення також будуть високими, а це є шляхом до економічного, політичного, духовного і культурного піднесення.

3. Разом з тим у суспільному перетворенні чільне місце треба відводити не «об'єктивній закономірності», що невідомо де і як існує, не догматичній вірі у святість схеми чи методу, не економіці чи політиці, а людині, яка мусить у поступі суспільства бути творчою і винахідливою, уважною, мислячою, високодуховною і працьовитою. Успіх поступу має той, хто своєчасно помічає і пізнає нову «хвилю», що дає розвиток будь-якому «центру», хто досягає «зсуви», зрушення, явні і неявні взаємодії, руйнування суспільних зв'язків і започаткування нових.

4. Духовність об'єднує суспільство, забезпечує його морально-вольову єдність. Вона упорядковує дійсність, вносить до її осмислення оцінні моменти. Але ми не усвідомлюємо або недооцінюємо того, що без відродження духовності модернізація суспільства неможлива.

5. Невдовзі Україна обов'язково стане європейською цивілізованою країною. Не важко погодитись про необхідність формування нової «духовної концепції», а також розробки стратегії та проектів втілення її в реальність. На наше переконання, саме духовність формує людину нової формації, таку, яка здатна сприймати виклики ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Фромм Е.* Революция надежды. – СПб., 1999. – 369 с.
2. *Крымский С.Б.* Философия как путь человечества и надежды. – К., 2000. – 402 с.
3. *Дуденюк В.І.* Загальнолюдські цінності та шлях до них // Проблеми

- духовної свободи особистості. – Донецьк, 2006. – С.68–72.
4. *Губерський Л.* Культура, особистість, ідеологія. – М. ; К., 2000. – 577 с.
 5. *Ярошовець В.І.* Гуманізм та духовність людини в історичному контексті // Колізії синтезу філософії і релігії в історії вітчизняної філософії. – Полтава, 2007. – С.32–47.
 6. *Бердяев Н.* Русская идея // Вопросы философии. – 1990. – №2. – С.11–24.
 7. *Рерих Н.К.* Избранное. – М., 1979. – 608 с.

Сенченко А.Я. Цивілізаційний вимір феномену духовності та втілення її в українських реаліях.

Досліджуються смисл і значення духовності в соціокультурній життєдіяльності суспільства і людини. Особливу увагу приділено критеріям та чинникам духовного розвитку. Обґрунтовано необхідність розробки нової «духовної концепції», стратегії і програми втілення її в реальність. Автор доходить висновку, що саме духовність формує людину нової формації.

Ключові слова: духовність, особистість, бездуховність, суспільство, концепція духовності, критерії і чинники втілення в реальність.

Сенченко А.Я. Цивилизационное измерение феномена духовности и воплощение ее в украинских реальностях.

Исследуются смысл и значение духовности в социокультурной жизнедеятельности общества и человека. Особое внимание уделено критериям и факторам духовного развития. Обосновывается необходимость разработки новой «духовной концепции», стратегии и программы воплощения ее в реальность. Сделан вывод, что именно духовность формирует человека новой формации.

Ключевые слова: духовность, личность, бездуховность, общество, концепция духовности, критерии и факторы воплощения в реальность.

Senchenko A. Civilization dimension of spiritual phenomenon and its embodiment in the Ukrainian realities.

The meaning and importance of spirituality in social and cultural activity of society and the individual are explored. Particular attention is paid to the criteria and factors of its development. The necessity to develop a new «spiritual concept» and the policies and programs of its realization in reality is proved. It is concluded that human spirituality forms the person of new formation.

Key words: spirituality, personality, lack of spirituality, society, the concept of spirituality, criteria and factors of transferring into reality.